

PIOTR KITOWSKI, *Sukcesja spadkowa w mniejszych miastach województwa pomorskiego w II połowie XVII i XVIII wieku. Studium prawno-historyczne*, Warszawa 2015, ss. 320.

Badania nad staropolskimi testamentami i inwentarzami mają już długą tradycję. Są to źródła, do których bardzo chętnie sięgają historycy. Umożliwiają poznanie sytuacji demograficznej społeczeństwa, stanu zamożności, dziejów rodziny, kultury materialnej, religijności i mentalności. Dostarczają informacji także na temat kultury prawnej społeczeństwa¹.

---

¹ Zob. m.in.: B. Bętkowska, J. Bieniarzówna, *Inwentarze ruchomości ubogiego mieszczaństwa krakowskiego w pierwszej połowie XVII wieku*, „Kw.HKM”, R. V, 1957, nr 1, s. 76–99; A. Pośpiech, *Majątek osobisty szlachcica w świetle wielkopolskich pośmiertnych inwentarzy ruchomości z XVII wieku*, tamże, R. XXIX, 1981, nr 4, s. 465–482; A. Karpiński, *Zapisy „pobożne” i postawy religijne mieszczańek polskich w świetle testamentów z drugiej połowy XVI i XVII w.*, [w:] *Tryumfy i porażki. Studia z dziejów kultury polskiej XVI–XVIII w.*, red. M. Bogucka, Warszawa 1989, s. 203–233; U. Sowina, *Najstarsze sieradzkie testamenty mieszczańskie z początku*

Piotr Kitowski w swoich badaniach skupiał się dotąd nad zagadnieniem teorii i praktyki prawa chełmińskiego, ze szczególnym naciskiem na prawo spadkowe².

Omawiana praca jest próbą analizy łączącej punkty widzenia historyka i prawnika. Autor wykorzystał źródła rękopiśmienne znajdujące się w Archiwach Państwowych w Bydgoszczy i Gdańsku, Archiwum Diecezjalnym w Pelplinie, Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu oraz w Bibliotece Instytutu Maxa Plancka we Frankfurcie nad Menem.

Przedmiotem badań są testamenty, darowizny, przysporzenia na rzecz krewnych, kościołów i wspólnot dewocyjnych oraz pośmiertne rejestry mienia, ugody i działy spadkowe, oblatowane w księgach miejskich Chojnic, Kościerzyny, Nowego, Skarszew w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku. Autor przeprowadził analizę źródłową ok. 1000 dokumentów z tych miast.

Praca podzielona jest na dwie części. Pierwsza dotyczy spadkobrania w systemie prawa chełmińskiego, druga natomiast kultury materialnej mieszkańców mniejszych miast pomorskich w świetle testamentów, inwentarzy, działów spadkowych.

Część pierwsza (s. 33–203) podzielona została na cztery rozdziały. W rozdziale I (s. 33–46) Autor omówił prawne podstawy sukcesji spadkowej; przedstawił genezę prawa chełmińskiego oraz zmiany w najważniejszych aktach prawnych, od przywileju chełmińskiego z 1233 r. po rewizje: lidzbarską (1566 r.), nowomiejską (1580 r.) i toruńską (1594 r.). Odniósł się także do ustawodawstwa miejskiego — wilkierzy, ordynacji i rozporządzeń. Jak sam zauważa, w statutach mniejszych miast Prus Królewskich niewiele miejsca poświęcono zagadnieniom dziedziczenia. Wynikało to przede wszystkim z faktu, że reguły spadkobrania zostały szeroko omówione w prawie chełmińskim.

Rozdział II (s. 47–109) dotyczy tytułów dziedziczenia. Systemy prawne obowiązujące na terenie Prus Królewskich dopuszczały trzy formy tytułów dziedziczenia: ustawowy (*ab intestato*), testamentowy (*ex testamento*) oraz kontrakt w postaci testamentu *reciproce*. Różnice dotyczyły przede wszystkim wprowadzenia do prawa chełmińskiego wspólnoty majątkowej małżonków oraz czynności prawnych — sposobu podziału schedy oraz możliwości dysponowania swoim majątkiem (s. 47). Autor przedstawił porządek spadkobrania ustawowego w prawie magdeburskim i chełmińskim, a także w korekturze pruskiej. Uwzględnił również stosunki majątkowe między małżonkami w trakcie trwania małżeństwa oraz po śmierci jednego ze współmałżonków. Szczególną uwagę poświęcił geradzie i parafernaliom. Omówił także dziedziczenie testamentowe. Przedstawił kwestie testamentu jako czynności *mortis causa*, warunki skuteczności rozrządzenia testamentowego, czynności podejmowane przy jego spisaniu.

XVI w. Analiza źródłowa, „Kw.HKM”, R. XXXIX, 1991, nr 1, s. 3–25; M. Aleksandrowicz-Szmulikowska, *Radziwiłłówny w świetle swoich testamentów. Przyczynek do badań mentalności magnackiej XVI–XVIII wieku*, Warszawa 1995; J. Głowka, *Testamenty mieszczan kieleckich z końca XVIII w. zwierciadłem epoki (w świetle księgi Rady Miejskiej Kielc 1789–1792)*, [w:] *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, red. H. Suchojad, Warszawa 2001, s. 323–332; A. Klonder, *Wszystka spuścizna w Bogu spoczywającego. Majątek ruchomy zwykłych mieszkańców Elbląga i Gdańska w XVII wieku*, Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej, t. LXVIII, Warszawa 2000; tenże, *Mienie godne szlachcica i mieszczanina w krajach Europy Środkowej w XII wieku*, „Kw.HKM”, R. XLIX, 2001, nr 1–2, s. 81–94; T. Wiślicz, *Zarobić na duszne zbawienie. Religijność chłopów małopolskich od połowy XVI do końca XVIII wieku*, Warszawa 2001; B. Popiołek, *Woli mojej ostatniej testament ten... Testamenty staropolskie jako źródło do historii mentalności XVII i XVIII wieku*, Kraków 2009; A. Głowacka, *Dobroczynność w obliczu śmierci w małych miastach wielkopolskich w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*, [w:] *Choroba i śmierć w perspektywie społecznej w XIII–XXI wieku*, red. D.K. Chojceki, E. Włodarczyk, Warszawa 2010, s. 95–111; K. Justyniarska-Chojak, *Testamenty i inwentarze pośmiertne z ksiąg województwa sandomierskiego (XVI–XVIII wiek)*, Kielce 2010.

² P. Kitowski, *Sukcesja spadkowa w świetle rewizji prawa chełmińskiego (1566, 1580 i 1594 r.)*, [w:] *Pro memoria. Księga dla uczczenia pamięci Profesora Krystyny Kamińskiej*, red. A. Gaca, Toruń 2013, s. 169–200; tenże, *Ordynacja sieroca królewskiego miasta Chojnice z 1727 roku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. 65, 2013, z. 2, s. 215–228; P. Kitowski, N. Radecka, *Normatywny model opieki nad sierotami w XVI-wiecznych rewizjach prawa chełmińskiego. Zarys instytucji*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. 64, 2012, z. 1, s. 113–127.

Kolejny rozdział (s. 110–183) poświęcony jest postępowaniu spadkowemu, czwarty zaś (s. 184–203) dotyczy opieki nad małoletnimi i wdowami. Omówione zostały kwestie powoływania tutorów i rozwiązywania opieki, nadzoru nad opiekunami oraz prawa i obowiązki opiekunów.

Druga część pracy (s. 207–285), dla historyka kultury materialnej szczególnie interesująca, składa się z trzech rozdziałów. Autor omawia wybrane kategorie mienia występujące w testamentach i będące częścią masy spadkowej. Jak zaznacza we wstępie, jego celem nie była szczegółowa analiza wszystkich elementów zapisywanego majątku. Podobnie jak w testamentach mieszkańców innych miast Rzeczypospolitej, zapisywane mienie można podzielić na nieruchomości (rozdział I, s. 207–227) i ruchomości (rozdział II, s. 228–266). Wśród nieruchomości P. Kitowski wyróżnił trzy grupy: budynki mieszkalne, zabudowania gospodarcze oraz grunty. O ich pozycji w rejestrze decydowała przede wszystkim wartość. Podobnie jak w inwentarzach mieszczan wielkopolskich, nieruchomości mieszkańców małych miast pomorskich należały do najcenniejszych składników masy spadkowej. Stanowiły one średnio od 76 do 82% łącznej wartości wszystkich aktywów mieszczan nowskich i kościerzynskich (s. 207–208). Autor omawia przykłady ustalania szacunkowej wartości nieruchomości oraz czynniki, które o niej decydowały. Podkreśla, że oszacowane musiały być wszystkie należące do nieboszczyka grunty i budynki (s. 208). Niestety, nie podaje informacji na temat liczby inwentarzy, w których znalazła się taksacja nieruchomości. Analiza inwentarzy mieszkańców małych miast wielkopolskich wskazuje, że wartość nieruchomości podawana była w nielicznych przypadkach³. Podobnie było w województwie sandomierskim⁴. Tabele 3 i 4 dotyczące wartości domów w Kościerzynie w latach 1664–1770 i w Chojnicach w latach 1735–1772 (s. 210–211, 214) oraz tabela 5, podająca wartość ogólną nieruchomości mieszkańców Nowego w latach 1661–1763 (s. 222), wskazują, że w małych miastach pomorskich, analogicznie do wielkopolskich lub sandomierskich, szacowanie nieruchomości należących do zmarłych nie było jednak powszechną praktyką.

Spośród ruchomości omówione zostały gotówka i precjoza, „sprzęty”, inwentarz żywy, zboża i produkty spożywcze. Do kategorii „sprzęty” P. Kitowski zaliczył wyposażenie domu i gospodarstwa. Omówił tu zarówno przedmioty codziennego użytku (meble i naczynia), jak też broń, książki oraz obrazy. Skupił się przede wszystkim na taksacji mobiliów. Odrębnie potraktowane zostały wyprawy ślubne. Ostatni rozdział tej części (s. 267–285) dotyczy wierzytelności i rejestrów długów, będących stałym elementem zarówno formularza testamentu, jak i inwentarza pośmiertnego.

Autor nie przedstawia bliżej miast, z których pochodzi materiał źródłowy. Poza krótką charakterystyką demografii oraz ogólną informacją na temat rzemieślniczo-handlowego charakteru ośrodków i zajęć rolniczych mieszkańców we wstępie książki, nie ma żadnych informacji na ten temat. Autor skupia się w swojej analizie na czterech, wspomnianych we wstępie miastach. Jak sam zauważa, dzięki temu uzyskujemy pogląd nie tylko na zwyczaje lokalne, ale możemy wyniki analizy odnieść do pozostałych małych ośrodków miejskich Prus Królewskich. P. Kitowski odwołuje się również do źródeł i literatury dotyczących innych małych miast pomorskich oraz Rzeczypospolitej.

Wartość pracy podnoszą i ułatwiają korzystanie z niej solidne opracowanie edytorskie, obszerny wykaz źródeł (archiwaliów i materiałów opublikowanych) i literatury. Praca zaopatrzona jest we wstęp (s. 12–29) i zakończenie (s. 286–291), a także spis treści oraz streszczenie w języku niemieckim i angielskim.

Anetta Głowacka-Penczyńska

(Bydgoszcz)

³ A. Głowacka-Penczyńska, *Rzeczy „stare” i „cenne” w testamentach i inwentarzach mieszczanich małych miast Wielkopolski w XVII w.*, „Kw.HKM”, R. LXI, 2013, nr 2, s. 331; tejsze, *Testamenty mieszkańców małych miast wielkopolskich w XVII w.*, tamże, R. LIX, 2011, nr 3–4, s. 387.

⁴ K. Justyniarska-Chojak, op. cit., s. 118–119.